

KULTURÁLIS FOGYASZTÁS

MRVA MARIANNA – BEKE ZSOLT*

A kulturális ízlés társadalmi összefüggései a szlovákiai magyarok körében**

A szlovákiai magyarok kultúrafogyasztási szokásait – néhány kivételtől eltekintve – ez idáig nem vizsgálták átfogóan.¹ Jelen tanulmány szerzői a Fórum Kisebbségkutató Intézet égisze alatt 2019-ben egy reprezentatív kérdőíves közvéleménykutatást végeztek, 793 reszpondens bevonásával, Szlovákia magyarok lakta 17 járásában.² Az alább elemzett adatok ennek a kutatásnak az eredményei. Tanulmányunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon mi jellemzi a szlovákiai magyarok kulturális ízlését a társadalmi szerkezetük alapján.

A kultúra (a kulturális fogyasztás, ízlés, a kultúra gyakorlatának) és a társadalom szerkezetének egymásra hatását tekintve napjainkban három elképzelés kontúrja rajzolódik ki legerősebben a szociológiában. Az első, immár klasszikus, Pierre Bourdieu homológiaelmélete, a második az individualizáció posztmodern elmélete, a harmadikat pedig bizonyos szempontból az első kettő szintéziseként jellemezhetnénk, a lényege pedig a kulturális sokoldalúságban/mindenevésben ragadható meg.

* Mrva Marianna, szociológus, a Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének és a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: mrva.marianna@gmail.com. Beke Zsolt irodalomtörténész, a Dunszt.sk. szerkesztője. E-mail: zsoltbekezsolt@gmail.com

** A tanulmány a Kisebbségi Kulturális Alapnak köszönhetően valósult meg, továbbá a „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült.

¹ L. pl. Lampl Zsuzsanna: *Tanulmányok az ifjúságról*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.; Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nemcsak az együttéléstről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.; Lampl Zsuzsanna: A kép és a tükrör. Avagy megfelel-e a jövő szlovákiai magyar értelmisége a saját maga által alkotott értelmiségképnek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA, 2008.; Szabó Júlia: Szabadidő és kulturális fogyasztás a Kárpát- medencei magyar fiatalok körében. *Regio*, 2020/4. 44–71.

² Dunaszerdahely, Érsekújvár, Galánta, Kassa-vidék, Komárom, Léva, Losonc, Nagykürtös, Nagymihály, Nagyrőce, Nyitra, Pozsony, Rimaszombat, Rozsnyó, Senc, Töketerebes, Vágsellye.

Bourdieu nagy hatású dolgozata³ szerint a társadalmi osztályok és csoportok különböző mértékű és változatos kombinációban előforduló gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével rendelkeznek, melyek következtében különböző életstílussal jellemezhetők. De ugyanez visszafelé is működik, a kulturális tevékenység a társadalmi térben való helyfoglalás eszközeként is leírható. A francia szociológus tehát a kulturális tőke fogalmát az osztályokon alapuló társadalmi rendszer, illetve ezeknek az osztályoknak a reprodukciója leírására használja. Ebben a modellben a társadalmi osztályok és a kulturális kompetenciák egymást erősítve hierarchikusak.

A kulturális tőke az osztálydominancia fenntartásának eszközeként vehető be, illetve az egyén életésélyeinek alakításában játszik fontos szerepet. Mindenekelőtt a műveltség és az ízlés teszi lehetővé, hogy behatároljuk az embereket, csoportokat, pozitívan vagy negatívan értékeliük őket vagy éppen életstílusukat. Bourdieu szerint az uralkodó osztályok körülhatárolt kulturális preferenciákkal jellemezhetők, amit kulturális tőkéjük indikátoraként használnak, illetve arra, hogy fenntartsák előnyüket a társadalmi, gazdasági és kulturális küzdőtereken.

A habitusuk kialakulása során az egyének elsajátítják az osztályukra/státuszcsoportjukra jellemző jegyeket, amelyek majd kulturális választásaik során válnak láthatóvá, s így magát az osztálystruktúrát reprodukálják. Ez a társadalmi folyamat azonban nem egyéni elhatározás kérdése, társadalmi osztályunk, helyzetünk, vagyis a társadalmi rétegződés sokkal inkább befolyásolja az irányát, és biztosítja folyamatos reprodukcióját is.

A társadalom atomizációjára épül a posztmodern elmélet, mely szerint a társadalmi osztályok közti különbség a kulturális fogyasztás tekintetében mára marginálisra vált. Szerinte a posztmodern korban olyan sokféle, a hagyományostól eltérő életstílus alakul ki, hogy az szétfeszíti a homológia kereteit. Ez egybecseng a posztmodern azon általánosabb tételével, mely tagadja a hierarchia, az autoritativ vélemények és az abszolút értékek létezését, és az eklektika fontosságát hangsúlyozza. Mindez a populáris kultúrát is előtérbe juttatja. Ennek a folyamatnak a következménye, hogy a magaskultúra művelői már nem határozhatják meg azt a szimbolikus hierarchiát, amely Bourdieu modelljénél meghatározó volt.

A kulturális fogyasztás és az életstílus megváltozása miatt a társadalmi osztályok eltűnnek, s helyettük az osztálymeghatározottságtól mentes „egyenlőtlen fogyasztói stílusok” (lakásberendezés, öltözködés, saját magunk prezentálása...) válnak meghatározóvá. Miként Ulrich Beck véli „...mozgásba lendül az élethelyzetek és életstílusok *individualizációja* és *diverzifikációja*, mely megtöri a társadalmi osztályok és rétegek hagyományos modelljét, valamint megkérdőjelezi azok valós tartalmát.”⁴ Elveszik a kollektív identitás, az osztálytudat, ezzel együtt a kollektív

³ Bourdieu, Pierre: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press, 1984

⁴ Beck, Ulrich: *Riziková společnost. Na ceste k jiné moderně*. Přeložil: Otakar Vochoč. Praha: Slon, 2011. 122. (Kiemelés az eredetiben.)

tárgyalás lehetősége is. Becken kívül ezt a nézetet vallják a (poszt)modernizációelmélet további képviselői is, mint például Anthony Giddens⁵ vagy Zygmund Bauman.⁶

A harmadik megközelítés, az ún. kulturális mindenevés vagy sokoldalúság elmélete számításba veszi a globalizáció és a kulturális formák szétदारabolódásának tényét, a posztmodern társadalom kulturális változásait, ugyanakkor nem veti el teljes mértékben a homológiát sem. Észreveszi, hogy a társadalmi és kulturális folyamatok ugyan nagymértékben megváltoztatták, de a társadalmi osztályok és csoportok elkülönülésének elmélete mégis érvénytelenné válik: a társadalmi pozíció napjainkban is hatással van az életstílusra, az ízlésre és a kulturális viselkedésre, miközben a tömegkultúra és a más népek kultúrája iránti érdeklődés megnőtt a társadalom felsőbb rétegeiben, ami hozzájárul a korábbi művészeti kánonok széteséséhez, illetve azok társadalmi szerepének gyengítéséhez. Másrészt pedig ezeknek a korábbi kánonoknak az erős hangsúlyozását is eredményezik az elitista közegben, hiszen ezeken keresztül válnak láthatóvá azok képviselői.

Richard Peterson és Roger Kern gondolatai szerint⁷ a magaskultúra társadalmi csoportokat meghatározó ereje fokozatosan gyengül, helyét a kozmopolita mindenevés rendszere veszi át. Ez alapján a társadalom inkább a mindenevők/sokoldalúak (omnivores) – egyoldalúak (univores) tengely mentén osztható két részre, mint az elit-, illetve a tömegkultúrát kedvelők tengelye mentén. Kulturális mindenevőknek azokat az embereket nevezzük, akik sokféle kulturális terméket fogyasztanak, miközben esztétikai preferenciáik nem a hagyományos mintákat követik. Általában a felsőbb társadalmi rétegekhez tartoznak, s a mindenevással egyfajta önmegvalósító programot működtetnek. A mindenevés elméletének kidolgozói tehát nem tagadják a társadalmi osztályok és státuszcsoporthatóságát, illetve azok hatását a kultúra gyakorlatára, azonban szerintük itt nem tiszta homológiáról van szó. Az alsó rétegekre továbbra is jellemző az alacsony vagy tömegkultúra szerete, tehát kulturálisan körülírhatók maradnak, míg a felső rétegek megtartják ugyan maguknak a magaskultúrát, azonban ugyanúgy befogadják a populáris és olykor az alacsony kultúrát is. A státusz megszerzését és megőrzését nem a kevesekhez eljutó elitkultúra ismerete, hanem a minél több kulturális formában való jártasság biztosítja.⁸

A három legmeghatározóbb elmélet rövid bemutatása után érdemes még egy megkülönböztetésről is beszélni. Ez pedig az ízlés (a preferenciák) és a kulturális

⁵ Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.

⁶ Bauman, Zygmund: *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press, 2002.

⁷ Peterson, Richard A. – Kern, Roger M.: Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Review*, Volume 61 (1996) Issue 5. 900–907.

⁸ Peterson – Kern, 1996.; Peterson, Richard A.: Problems in Comparative Research: The Example of Omnivorousness. *Poetics*, Volume 33, (2005) Issue 5–6. 257–282.

participáció közti differencia. Meir Yaish és Tally Katz-Gerro⁹ hívja fel a figyelmet arra, hogy ezt a különbségtételt a szociológiai tanulmányok nagyjából nem szokták megtenni, azokat néha szinonimaként, néha pedig egymást kiegészítő fogalmakként tárgyalják, de az egymás közti viszonyuknak nem szentelnek figyelmet. A szerzőpáros szerint azonban, habár az ízlés a kulturális részvétel előzményének tekinthető, különböző faktorok alakítják őket.

A szakirodalomban alapvetően két változóról írnak, melyek részt vesznek a kultúrához való viszony alakításában: a gazdasági források (például a bevétel) és a kulturális források (például az iskolázottság, a szülők kulturális tőkéje). Yaish és Katz-Gerro tanulmányának bizonyított feltételezése az volt, hogy „(i) a preferenciák (a kulturális ízlés) a viselkedés (a kulturális participáció) előzményei; (ii) a viselkedést, nagyobb mértékben, mint a preferenciákat, a gazdasági források (a bevétel) korlátozzák; végül (iii) a preferenciákat, nagyobb mértékben, mint a viselkedést, a kulturális források alakítják a habitus (a szülők iskolázottsága, a szülők kulturális tőkéje, illetve a kutatás válaszadóinak iskolázottsága) által.”¹⁰ S az eredmény nem más, mint hogy a kulturális participációnak az ízlés és a gazdasági források szabnak korlátokat, míg az ízlésnek csupán a kulturális források. Az egyének olyan stratégiákat használnak a kulturális gyakorlataik során, melyek a habitus diszpozíciói és az adott társadalmi csoport számára elérhető lehetőségek adta határok közti interakció eredményeként születnek.

Mindebből azt a következtetést vonják le a szerzők, hogy annak eldöntésére, hogy vajon a vizsgált társadalomra, csoportra a homológia, az individualizáció vagy épp a mindenevés jellemző-e, az ízlés vizsgálata – függetlensége okán – alkalmasabb eszköz, mint a participációé, hiszen utóbbi nagyban függ az anyagi forrásoktól.

Az ízlés előtérbe helyezését a participációval szemben tovább erősíti az az érv is, hogy empirikus kutatásaiban maga Bourdieu is az ízlés dimenzióját hangsúlyozta,¹¹ és Peterson¹² is kimondottan erre biztat. Ahogy fogalmaz, az ízlésen keresztül közvetlenül ismerhetjük meg az egyén kultúrához való viszonyát, a kulturális életben való részvételt azonban számos egyéb faktor befolyásolja.

Ezt bizonyítják a szlovákiai mintán készült empirikus kutatások is, például a Nemzeti Közművelődési Intézet 2017-es kutatása, amelynek eredményei alapján az elérhetőség a leggyakrabban említett oka annak, hogy a megkérdezettek kulturális részvétele nem éri el az általuk kívánt szintet. A további gyakori okok között

⁹ Yaish, Meir – Katz-Gerro, Tally: Disentangling „Cultural Capital”: The Consequences of Cultural and Economic Resources for Taste and Participation. *European Sociological Review*, Volume 28, (2012) Issue 2. 169–185.

¹⁰ Yaish – Katz-Gerro, 2012. 172.

¹¹ Bourdieu, 1984. Appendix 1.

¹² Peterson, Richard A: Comment on Chan and Goldthorpe: Omnivore, what’s in a name, what’s in a measure? *Poetics*, Volume 35 (2007), Issues 4–5. 301–305.

szerepel még az egészségügyi állapot, valamint az anyagi helyzet.¹³ A szlovákiai magyarok szempontjából az elérhetőség kérdése még hangsúlyosabb lehet, hiszen egy túlnyomórészt falusi, kisvárosi környezetben élő populációról van szó, ahol az ízlésnek megfelelő kulturális termékek elérése gyakran akadályokba ütközik. Az anyagi helyzet jelentőségét a szlovákiai magyarok kultúrfogyasztása tekintetében pedig empirikusan is bizonyítottuk összefoglaló tanulmányunkban, amelyben arra a megállapításra jutottunk, hogy a kultúrfogyasztást illetően a gazdasági tőke (a háztartás bevétele) hangsúlyosabb befolyásoló tényező, mint a kulturális tőke (iskolai végzettség).¹⁴

A kultúra területét a nyugati gondolkodás hagyományának szellemében magas-, közép- és alacsony kultúrára szokás osztani. Közvéleménykutatásunk egyik kérdése a válaszadók ízlését ebből a szempontból vizsgálta: azt kutattuk, hogy a felsorolt zsánerek közül melyiket szeretik, inkább szeretik, inkább nem szeretik, egyáltalán nem szeretik, vagy épp nem ismerik a reszpondensek. A felsorolt 24 zsáner (kulturális program) közül 12 a magaskultúrához, 12 pedig a közép-/alacsony kultúrához sorolható.¹⁵ Az 1. grafikonon látható, hogy a dokumentumfilmeket leszámítva az első helyeket a közép-/alacsony kultúra foglalja el (bár azt is meg kell jegyezni, hogy a dokumentumfilmek színvonala sem egyenletes napjainkban). Az egyes zsánerek népszerűségét tekintve kiderül, hogy a felsorolt 24 közül a vígjátékokat (88,1%) és a dokumentumfilmeket (78,4%) szereti a legtöbb megkérdezett. Ezeket a zenei fesztiválok (77,4%) és a mai népszerű pop-rock zene követi (77,2%). A lista alján a balettelőadások (21,1%) és a tévés valóságshow-k (31,1%) szerepelnek, amelyeket a megkérdezettek kevesebb, mint harmada kedvel (1. grafikon)

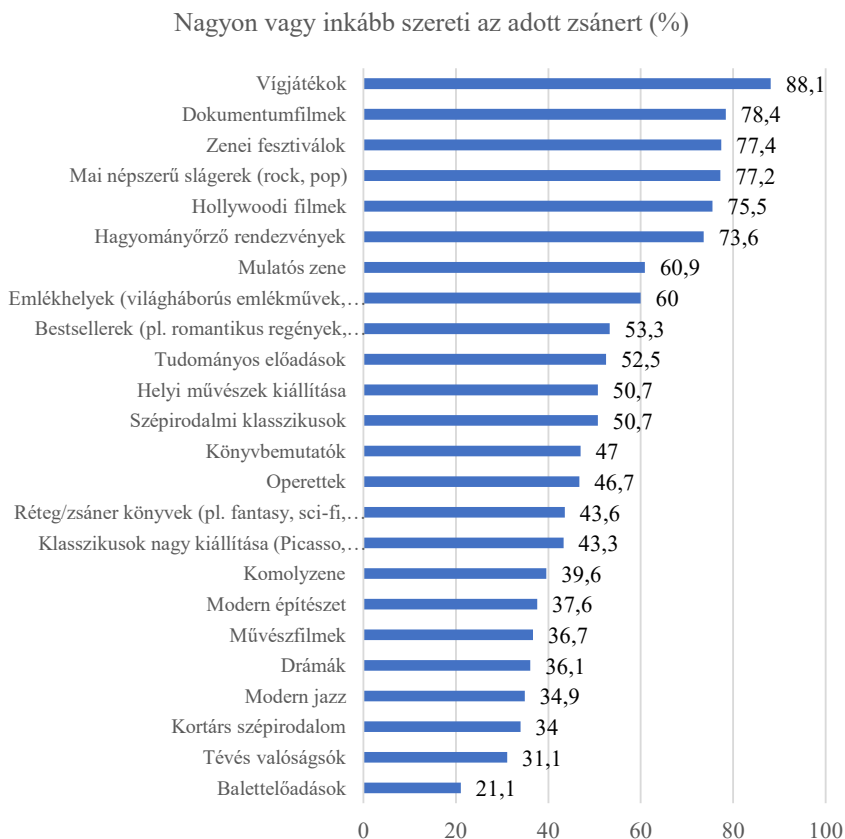
Összességében tehát az alacsony és középkultúrába tartozó zsánerek kedvelése a hangsúlyosabb a társadalomban – ez érvényes minden korcsoportra és iskolai végzettségre. Ezek néhány kivételtől eltekintve a grafikon első felében csoportosulnak, míg a második felében főleg a magaskultúra reprezentálja magát. Mindemellet – Bourdieu (homológia-) és Peterson (mindenevés elmélete) megfigyeléseivel összhangban – az iskolai végzettség összefüggést mutat a magaskultúra zsánereinek kedvelésével. Ezek viszonyát az 2. grafikon szemlélteti, amelyből

¹³ Mrva, Marianna – Pietsch, Dana – Vojteková, Anežka: *Kontinuálny sociologický výskum spotreby kultúry v Slovenskej republike. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2016.

¹⁴ Mrva Marianna: *Rossz közérzet kultúrája? A szlovákiai magyarok (társadalmi) közérzete és kultúrához való viszonya*. 2021 május. https://www.researchgate.net/publication/351451513_Rossz_kozerzet_kulturaja_A_szlovakiai_magyarok_tarsadalmi_kozerzete_es_kulturahoz_valo_viszonya (Utolsó letöltés: 2021. május 10.)

¹⁵ *Alacsony/középkultúra*: mai népszerű slágerek, mulatók zene, bestseller-irodalom, réteg/zsáner könyvek, hollywoodi filmek, tévés valóságok, operettek, vígjátékok, helyi művészek kiállításai, emlékhelyek, hagyományörző rendezvények, zenei fesztiválok.

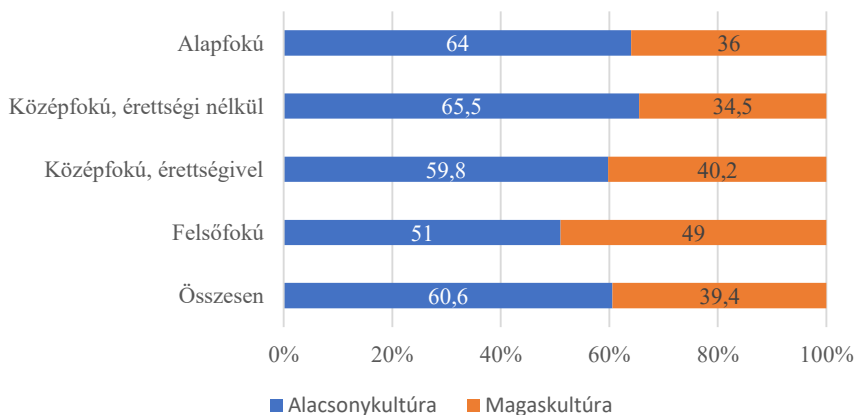
Magaskultúra: komolyzene, modern jazz, szépirodalmi klasszikusok, kortárs szépirodalom, művészfilmek, dokumentumfilmek, balettelőadások, drámák, klasszikusok nagy kiállításai, modern építészet, könyvbemutatók, tudományos előadások.

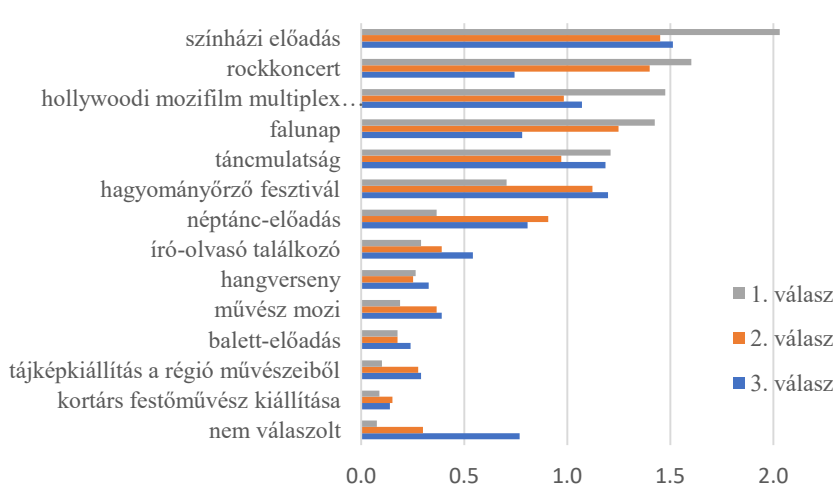
1. grafikon: Az egyes kulturális zsánereket/programokat kedvelők aránya

kiderül, hogy habár a magaskultúra kedvelése a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadókra jellemző a leginkább, náluk sincs túlsúlyban, hanem az alacsony kultúrával hasonló mértékben van jelen.

Ezt az attitűdöt tükrözi egy másik kérdésre adott válasz is, mégpedig, hogy ha a válaszadó kulturális programra vágyna, s szabadon választhatna, tehát függetlenül a valódi lehetőségeitől, milyen rendezvényt vagy élményt választana. Ahogyan az a 3. grafikonon látható, habár a leggyakoribb válasz a színházi előadás volt, az ezt követő leggyakrabban megnevezett kulturális műfajok, időtöltési lehetőségek javarészt az alacsony kultúrához tartoznak.

2. grafikon: A magas- és alacsony kultúrához tartozó zsánerek kedvelésének aránya az iskolai végzettség szerint

3. grafikon: Ha Ön kulturális programra vágná, s szabadon választhatna, tehát függetlenül a valódi lehetőségeitől, milyen rendezvényt vagy élményt választana? Kérem, az alábbi listából válasszon ki legfeljebb hármat, s rendezze őket sorba úgy, hogy az első az legyen, amelyiket a legnagyobb valószínűséggel választaná.

Individualizáció és mindenevés – a szlovákiai magyarok

Mielőtt rátérnénk arra, hogy a szlovákiai magyarokra melyik fentebb ismertetett modell a jellemző, nézzünk meg néhány kutatási eredményt, melyeket az általunk vizsgált régióban végeztek.

Ján Bunčák, Anna Hrabovská és Ján Sopóci tanulmánya¹⁶ 2019-ben jelent meg, s a Median SK által 2016-ban végzett Szlovákia lakosságára nézve reprezentatív, 3500 megkérdezett bevonásával készült, és a *Szociális rétegződés és társadalmi mobilitás* című kutatáson alapul. Tanulmányukban a társadalmi osztály, illetve a kulturális fogyasztás és az életstílus közti viszony kutatására helyezik a hangsúlyt, s vizsgálódásukat azzal a megállapítással zárják, hogy „a társadalmi rétegződés és az életmód (ideértve a kulturális fogyasztást is) kapcsolatát nálunk [Szlovákiában – a szerzők megj.] leginkább a homológia modellje jellemzi. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált társadalmi alaposztályok tagjai, miként a különböző társadalmi-gazdasági státusszal rendelkező emberek sajátos, egymástól eltérő életmód szerint élnek, amibe a kulturális fogyasztás eltérő módjait is beleérthetjük.”¹⁷

Miroslav Paulíček és Jiří Šafr 2019-es tanulmánya a cseh és a szlovák társadalom kulturális fogyasztását hasonlítja össze, alapjául pedig saját 2011-es csehországi és 2016-os szlovákiai kutatásaik szolgálnak. Arra a megállapításra jutnak, hogy az egyes területek nagy hasonlóságot mutatnak a két országban, illetve, hogy különböző szempontok alapján a homológia–individualizáció–mindenevés modelljei közül a homológia és a mindenevés érvényes a két társadalomra. Mindkét ország a homológia modelljével mutat rokonságot abban a tekintetben, hogy a magas- és az alacsony művészethez tartozó aktivitások a megfelelő társadalmi csoportokhoz tartoznak. Ugyanakkor, ami az élő zenét, az olvasást és az otthoni filmezést illeti, a mindenevés modellje érvényesül. „Csehországban és Szlovákiában két fő társadalmi-demográfiai tényező emelhető ki, melyek a mindenevő izlést jellemzik, mind a koncertre járás, mind az otthoni médiumfogyasztás szférájában. Ez a kettő pedig az életkor és az iskolázottság.”¹⁸

A fentiekhez hasonlóan a kulturális participációt veszi alapul Miriam Šebová és Zuzana Révészová kutatása is az Eurobarometer 2007-s és 2013-as kérdőíveiből indulva ki.¹⁹ Az eredményeik alapján a szlovákiai kulturális fogyasztók négy csoportba sorolhatók: 1. történelmi nevezetességek és könyvtárak alkalmi látogatói, 2. inaktívak, 3. a kulturális mindenevők, 4. a populáris kultúra kedvelői. Ezt

¹⁶ Bunčák, Ján – Hrabovská, Anna – Sopóci, Ján: Spôsob života a kultúrna spotreba sociálnych tried v slovenskej spoločnosti. *Sociológia*, 51. ročník (2019) 1 číslo. 25–43.

¹⁷ Bunčák és tsai. 2019. 37.

¹⁸ Chorvát, Ivan – Šafr, Jiří (szerk.): *Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko*. Praha: Slon, 2019. 197.

¹⁹ Šebová, Miriam – Révészová, Zuzana: Unveiling Trends in Cultural Participation: The Case of Slovakia. *Social Sciences*, (2020) Issue 9.

a négy csoportot mindenképp az életkor és az iskolázottság határozza meg, amely kapcsolatba hozható a gazdasági státusszal. Tehát a három modell közül ebben is a homológia és a mindenevés kombinációjával találkozunk.

Sági Matild²⁰ tanulmányában a magyar társadalmat vizsgálta az MTA irányításával és a Szonda Ipsos közreműködésével végzett 2008–2009-es közvéleménykutatás alapján. Az eredmények szerint a magyar kulturális fogyasztók is négy klaszterbe sorolhatók: 1. nélkülözők (48%), 2. válogatósak (21%), 3. egysíkúak (18%), 4. mindenevők (13%). Az egyes klaszterek közti különbséget meghatározó tényezők között háromnál is nagyjából egyforma arányban szerepel a társadalmi rétegződés és a demográfiai jellemzők. Egyedül az egysíkúak esetében meghatározóbbak a demográfiai tényezők. Sági megállapítja, hogy a mai magyar társadalomban erőteljes mértékben van jelen a kulturális mindent fogyasztás jelensége, a „mindenevők” csoportja. Továbbá arról ír, hogy a bourdieau-i modell korlátozottan van jelen, illetve arról, hogy a demográfiai meghatározottság is viszonylag erős, ami az individualizáció elméletének érvényességét támasztja alá (bár utóbbi szerinte lehet a társadalmi átalakulási folyamat, a rendszerváltás lecsengése idődimenziójának megjelenése is).

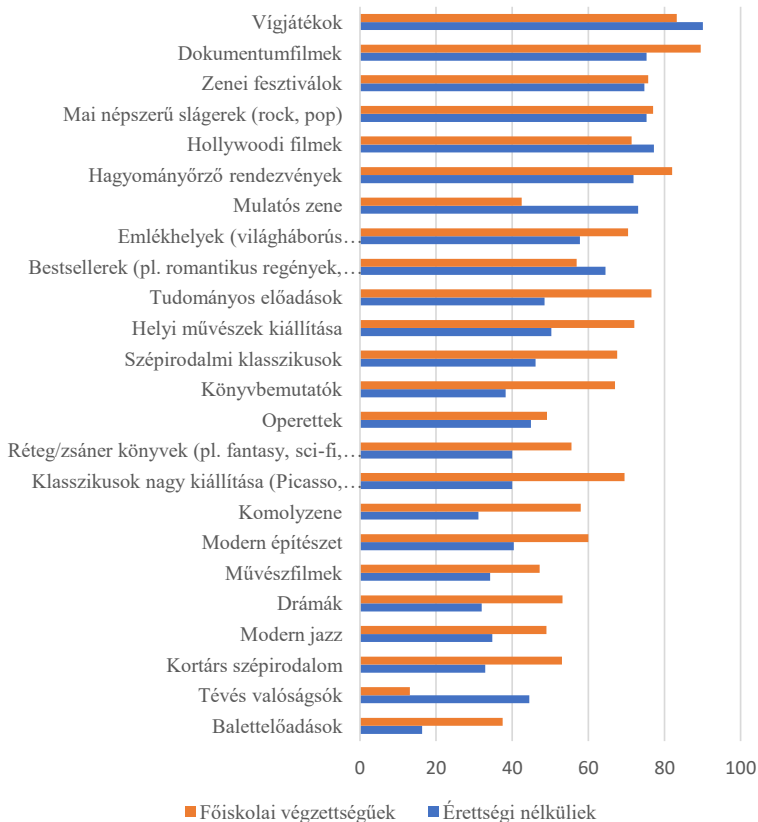
Sági arra a következtetésre jut, hogy a magyar társadalomban a választóvonal nem az omnivore–univore tengely mentén húzódik, sokkal inkább az mindenevők–nélkülöző mentén. Végül pedig megállapítja, hogy kutatási eredményei „erőteljesen megkérdőjelezi a homológiai megközelítésmód érvényességét, de sem cáfolni, sem meggyőző módon alátámasztani nem tudják az »omnivore–univore« modell, illetve az individualizáció-elmélet érvényességét.”²¹

Ahogy láthattuk, a régióban készült kutatások elsősorban a cselekvés, vagyis a kulturális részvétel dimenziójával dolgoznak, s a kulturális ízlést külön nem vizsgálják. Mi azonban a korábban említett okok miatt a szlovákiai magyarok ízléspreferenciáit vesszük alapul. Kutatásunkból – mint ahogy már korábban is láthattuk – leszűrhető, hogy az alacsony és közepes kulturális termékek iránt magasabb az érdeklődés általában is, de még a magasán képzett rétegek közt is.

A konkrét zsánerek esetében azonban több helyen kirajzolódnak az alacsonyabban és a magasabban képzett válaszadók közti különbségek. A 4. grafikon a legalacsonyabban és a legmagasabban képzett csoportokat, vagyis az érettségi nélküliek és a főiskolai végzettséggel rendelkező megkérdezettek válaszait hasonlítja össze.

²⁰ Sági Matild: Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósak”, „egysíkúak” és „nélkülözők”? Az „omnivore–univore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 2010.

²¹ Sági, 2010. 307.

4. grafikon. Az egyes zsánerek kedvelésének aránya az alacsonyabban képzett, érettségivel nem rendelkező és a magasabban képzett (főiskolai végzettségű) válaszadók körében

Ahogy a grafikonon is látható, vannak zsánerek, amelyeket hozzávetőleg egyformán kedvelnek az alacsonyabb és a magasabb végzettséggel rendelkező válaszadók is. Ide sorolhatók például a zenei fesztiválok, vagy a mai népszerű (pop) slágerek, amelyek esetében elhanyagolható az érettségi nélküliek és a főiskolai végzettségűek közti különbség. Több műfaj esetében azonban már lényegesebb különbségek is megfigyelhetők. Ez a legkiemelkedőbb a tévé valóságshow-knál jelenik meg, amelyet a főiskolai végzettségűek 13,1%-a, az érettségi nélkülieknek pedig a 44,5%-a kedvel. Hasonlóan nagy a különbség a mulatós zene, a komolyzene és a klasszikus képzőművészet kedvelésében is. Míg az előbbi főleg az alacsonyabban képzett csoport kedveli, az utóbbiaknál a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vannak főként, a különbség a két csoport között megközelíti

a 30%-ot. Az egész mintában összesen ketten nem kedvelték a 24 felsorolt zsáner egyikét sem, a többiek között azonban nem volt egy olyan reszpondens sem, aki csak az alacsony, vagy csak a magaskultúrába tartozó zsánereket kedvelte volna; különböző arányban, de mindegyikük kedvelt valamit mindkét kategóriából. Peterson és Kern²² szavaival élve, a mintánkban szinte mindenkire jellemző a kulturális mindenevés valamilyen mértékben.

Általánosságban mégis elmondható, hogy a magaskultúrába tartozó zsánereket a magasabban képzett válaszadók kedvelik jobban, az alacsony és közép kultúrába tartozókat pedig az alacsonyabban képzettek, azonban vannak zsánerek, ahol ez a megkülönböztetés nem érvényes. Ilyenek például a hagyományörző rendezvények, az emlékhelyek meglátogatása, a helyi művészek kiállítása, az operettek, vagy az irodalmi rétegműfajok, amelyek a főiskolai végzettségük között népszerűbbek. Hozzá kell tenni azonban, hogy ezek a zsánerek valahol az alacsony és a magaskultúra között helyezkednek el.

Ezek az eredmények már utalnak arra, hogy nem húzódik éles határ az egyes társadalmi csoportok között a kulturális ízlés tekintetében, a következőkben viszont részletesebben is megvizsgáljuk, hogy vajon mi jellemzi leginkább a szlovákiai magyar társadalmat: a kulturális homológia, az individualizáció vagy a mindenevés?

Az elemzés során Semi Purhonen, Jukka Gronow és Keijo Rahkonen finn szerzők tanulmányából²³ kiindulva megkülönböztetjük a kulturális ízlés mennyiségi és minőségi dimenzióját: míg az első azt fejezi ki, hogy az emberek hány különböző zsánert kedvelnek, a második azt, hogy az alacsony vagy a magaskultúrába tartozó műfajokat kedvelik-e jobban. Ezekhez a szerzőkhöz hasonlóan mi is mindkét dimenzióra vonatkozóan megvizsgáljuk, hogy az ízlést mennyire befolyásolja a megkérdezettek társadalmi státusza (iskolai végzettsége és anyagi helyzete), valamint neme, életkora, lakhelye. Ezeknek a változóknak a használata a kulturális homológia, az individualizáció és a mindenevés elméleteiből következik, amelyek különböző módon, de összefüggést feltételeznek ezen változók és az ízlés között.

A kutatási kérdések megválaszolására lineáris regresszióanalízist alkalmazunk, amely segítségével kifejezhető, hogy az egyes független változók (státusz, nem, kor, lakhely) milyen mértékben befolyásolják a függő változókat (a kulturális ízlés mennyiségi és minőségi dimenzióját).

Elsőként a mennyiségi dimenziót vizsgáljuk meg, vagyis azt, hogy a válaszadók hány különböző zsánert kedvelnek. Ahogy már korábban szó volt róla, a válaszadók 24 különböző műfajjal kapcsolatban fejezhették ki, hogy kedvelik, vagy nem kedvelik őket. A 793 válaszadó közül 440-en fejezték ki véleményüket mind

²² Peterson – Kern, 1996.

²³ Purhonen, Semi – Gronow, Jukka – Rahkonen, Keijo: Nordic democracy of taste? Cultural omnivorousness in musical and literary taste preferences in Finland. *Poetics*, Volume 38, (2010) Issue 3. 266–298.

a 24-ről. Róluk elmondható, hogy ketten nem kedvelték egyiket sem, négyen pedig az összeset kedvelték. A minta átlaga 13,6, azaz átlagban a zsánerek több mint felét kedvelték a válaszadók.

Arra a kérdésre, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a kedvelt zsánerek száma és a társadalmi csoport között, az 1. táblázattal szemléltetett lineáris regresszióanalízis segít választ adni.

1. táblázat. *A kedvelt zsánerek mennyiségét befolyásoló tényezők – lineáris regresszióanalízis*

		Kedvelt zsánerek száma (standardizált béta koefficiens)
Nem	Férfi (ref. kat.)	
	Nő	0,142**
Kor	18–24 (ref. kat.)	
	25–34	0,075
	35–44	0,132
	45–54	0,081
	55–64	0,226*
	65 és idősebb	0,012
Legmagasabb iskolai végzettség	Alapfokú (ref. kat.)	
	Középfokú, érettségi nélkül	0,047
	Középfokú, érettségivel	0,215**
	Felsőfokú	0,147*
Háztartás havi nettó bevétele (8 kategória)		0,018
Háztartás tagjainak a száma		0,007
Lakhely nagysága (8 kategória)		0,009
N	362	
R ²	0,096	

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ *** $p \leq 0,001$

A vizsgált jellemzők a nem, korcsoport, legmagasabb iskolai végzettség, a lakhely nagysága, a háztartás havi nettó bevétele, valamint a háztartás tagjainak a száma. Az utóbbi változót azért foglaltuk bele az elemzésbe, mert befolyásolhatja a háztartás bevételeit.

A táblázatból kiolvasható, hogy a vizsgált változók közül a nem, az életkor és az iskolai végzettség mutat szignifikáns összefüggést azzal, hogy a válaszadók hány műfajt kedvelnek. A nők, az 55–64 éves korosztály tagjai és a legalább érettségivel rendelkezők emelkednek ki a legjobban a többi kategória közül. Statisztikai

fogalmakkal élve, ha valaki ezekbe a kategóriába esik, nagyobb eséllyel kedvel több műfajt, mintha a referenciakategóriába esett volna.

Sem a háztartás bevétele, sem annak nagysága, sem pedig a lakhely nagysága nem mutat statisztikailag jelentős mértékű összefüggést azzal, hogy hány zsánert kedvelnek a megkérdezettek.

A második kutatási kérdés elemzésénél a független változók változatlanok maradnak, függő változóként azonban ezúttal az alacsony és magaskultúrába tartozó zsánerek mennyiségét használjuk majd. Hasonlóan az előző elemzéshez, itt is lineáris regresszióanalízist alkalmaztunk.

2. táblázat. *A magas- és alacsony kultúrába tartozó zsánerek kedvelésének mennyiségét befolyásoló tényezők – lineáris regresszióanalízis*

		Magaskultúra zsánerei- nek kedvelése (standardizált béta koefficiens)	Alacsony kultúra zsánereinek kedvelés (standardizált béta koefficiens)
Nem	Férfi (ref.kat.)		
	Nő	0,072	0,229*
Kor	18–24 (ref. kat.)		
	25–34	0,086	0,017
	35–44	0,126	0,052
	45–54	0,131	0,022
	55–64	0,218*	0,139*
	65 és idősebb	0,067	-0,047
Legmagasabb isko- lai végzettség	Alapiskolai (ref. kat)		
	Középiskolai érettségi nélkül	0,023	0,089
	Középiskolai érettségivel	0,268*	0,107
	Felsőfokú	0,271*	-0,056
Háztartás havi nettó bevétele (8 kategória)	0,043	0,007	
Háztartás tagjainak a száma	0,032	-0,041	
Lakhely nagysága (8 kategória)	0,031	-0,069	
N	386	470	
R ²	0,122	0,099	

* $p \leq 0,05$

A táblázatból látható, hogy a kor és az iskolai végzettség és a kedvelt magaskultúrába tartozó zsánerek között szignifikáns összefüggés mutatkozik. A korcsoportok közül kiemelkednek az 55–64 évesek, az iskolai végzettség alapján pedig a legalább középfelsővel rendelkezők. Vagyis, ha valaki 55–64 éves, és legalább teljes középfelsővel rendelkezik, nagyobb eséllyel kedvel több magaskultúrába tartozó zsánert, mintha a referenciaként szolgáló korcsoportba, illetve iskolázottsági csoportba tartozna. A táblázatban megtalálható standardizált béta koefficiensek értéke azt is elárulja, hogy a legerősebb befolyásoló tényező a felsőfokú végzettség.

A második oszlopban azt láthatjuk, hogy mely változók azok, amelyek statisztikailag szignifikáns mértékű összefüggést mutatnak a kedvelt alacsony kultúrába tartozó zsánerek számával. Ahogy láthatjuk, a legmagasabb iskolai végzettség kategóriái itt már nem tartoznak a szignifikáns változók közé, csak a nem és a kor. Ahogy a táblázatból kiolvasható, a nők és az 55–64 éves korosztály emelkedik ki a kedvelt alacsony kultúrába tartozó műfajok tekintetében.

Összefoglalva, a magaskultúrába tartozó zsánerek kedvelésének az esélyét a legjobban az iskolázottság mértéke növeli, valamint a kor (elsősorban az 55–64 éves korosztályba tartozás), az alacsony kultúrába tartozó zsánerek kedvelésének az esélyét pedig a nem (női), valamint szintén a kor (55–64 éves korosztály). Itt már az iskolázottság nem játszik szerepet, az anyagi helyzet, a háztartás és a lakhely nagysága pedig egyik esetben sem szignifikáns. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek közötti különbségek nem az iskolázottság vagy a jövedelem mentén húzódnak meg az alacsony kultúrába tartozó zsánerek kedvelésének tekintetében. Ez a megfigyelés részben egyezik Yaish és Katz-Gerro izraeli mintán végzett kutatásának megfigyelésével, amely szerint az iskolázottság a magaskultúra kedvelését pozitív irányban, míg az alacsony kultúra kedvelését negatív irányban befolyásolja. A mi kutatásunkban szignifikáns összefüggés csak a magaskultúra esetében mutatkozott. A szerzőpáros hasonlóan hozzánk, szintén nem talált összefüggést az izlés és az anyagi helyzet között.

Az életkor és az izlés összefüggésével kapcsolatban a szociológiai irodalomban elterjedt vonatkozási alap a DiMaggio és Mukhtar²⁴ által „összeomlás forgatókönyvének” (meltdown scenario) nevezett jelenség, amely a magaskultúra-fogyasztók előregedését írja le. A szerzőpáros megfigyelése alapján ugyanis a magaskultúra népszerűsége, csakúgy, mint megkülönböztető képessége (vagyis, hogy a szociális státusz mutatója) csökkent a fiatalok, különösképpen a magasan képzett fiatalok között a magasan képzett idősekhez képest. Mivel korábbi adatok nem állnak rendelkezésünkre, időbeli összehasonlításra szlovákiai magyar mintán nincs lehetőségünk. Kutatásunk eredményei azonban egyértelműen azt mutatják, hogy az 55–64

²⁴ DiMaggio, Paul – Mukhtar, Toqir: Arts participation as cultural capital in the United States, 1982–2002: Signs of Decline? *Poetics*, Volume 32 (2004) Issue 2. 169–194.

éves korosztály kiemelkedik a kultúrához való viszonyában, azonban nem teljesen úgy, mint ahogy azt DiMaggio és Mukhtar leírja – az alacsony és a magaskultúra zsánereit tekintve is sokszínűbb az ízlésük.

Abban, hogy a kornak, különösen az 55–64 éves korosztálynak nagy szerepe van az ízlés mennyiségi és minőségi mutatóiban, valószínűleg köze van annak, ami a poszt szocialista országok társadalmában általánosan jelen van: ezekben az országokban a szocialista idők során a kulturális egyenlőtlenségi viszonyrendszerben elfoglalt pozíció sokkal nagyobb mértékben határozta meg a társadalmi státust, mint másutt.²⁵ További ok lehet, hogy ez a korosztály jellemzően még gazdaságilag aktív, gyerekeik viszont már felnőttek, így több lehetőségük van a kultúra különböző zsánereinek megismerésére.

A kor és az iskolai végzettség kulturális ízléssel vagy részvétellel való összefüggésén kívül más kutatásokban gyakran megfigyelt jelenség a nők dominanciája a magaskultúra-fogyasztók között²⁶. Ezzel kapcsolatban Purhonen és társai²⁷ egyenesen a magaskultúra feminizációjáról beszélnek, aminek okairól – ahogy megjegyzik – nincs konszenzus a társadalomtudósok között. A szlovákiai magyar minta alapján tett megfigyeléseink azonban csak részben támasszák alá a nők dominanciáját a magaskultúra kedvelői között: habár átlagban némivel több magaskultúrába tartozó zsánert kedvelnek (6,3-at a 12-ből), mint a férfiak (5,5-öt a 12-ből), a magaskultúra kedvelésének összefüggéseit vizsgáló regresszióanalízisben a nem nem mutatkozott szignifikáns mutatónak. Ezzel ellentétben az alacsony kultúra műfajai kedvelésének tekintetében a női nem szignifikánsnak mutatkozott. Összességében tehát elmondható, hogy a nők a különböző zsánerek szélesebb skáláját kedvelik, mint a férfiak, a magaskultúra feminizációjáról azonban térségünkben nem beszélhetünk.

A kulturális homológia, individualizmus és mindenevőség kérdésében összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kulturális tőke (amit az iskolázottság segítségével mértünk) befolyással bír az ízlésre, ám nem úgy, mint azt Bourdieu gondolta, vagyis nem az a jellemző, hogy a magasán képzettek bezárkóznának a magaskultúra keretei közé, az alacsonyan képzettek pedig az alacsony kultúra keretei közé. A szlovákiai magyarok kulturális ízlése inkább a petersoni nézőponthoz van közelebb, vagyis ahhoz az elgondoláshoz, hogy a magasabban képzettek jobban jellemző a mindenevőség, mint az alacsonyan képzettek. Az elemzésünkéből ugyanis kiderült, hogy míg a magaskultúra kedvelése inkább

²⁵ L. Kolosi Tamás – Jules Peschar – Róbert Péter: A reprodukció redukciója? Magyar–holland összehasonlító vizsgálat a társadalmi származásnak és az iskolai végzettségnek a foglalkozási pozícióra gyakorolt hatásáról. *Szociológia*, 1986/3–4. 307–324.

²⁶ L. Katz-Gerro, Tally: Highbrow cultural consumption and class distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, Volume 81 (2002) Issue 1. 207–229.

²⁷ Purhonen, Semi – Gronow, Jukka – Rahkonen, Keijo: Highbrow culture in Finland: Knowledge, Taste and Participation. *Acta Sociologica*, Volume 54 (2011) Issue 4. 385–402.

jellemző a magasan képzettekre, mint az alacsonyán képzettekre, az alacsony kultúrát egyformán kedvelik a különböző iskolázottsági csoportba tartozó emberek.

Emellett azonban az is megfigyelhető, hogy a kulturális tőke nem egyedül alakítja az ízlést, hanem például a nem vagy az életkor is fontos tényezőnek bizonyult, ahogy azt az individualizációs elméletek hangsúlyozzák. Összességében tehát elmondható, hogy a szlovákiai magyarok kulturális ízlése nem a homológia, hanem sokkal inkább a mindenvés elmélete és az individualizációs elmélet keveréke alapján írható le a leginkább.

A tárgyalt kérdést azonban szükséges tovább kutatni, például a vizsgált kulturális zsánerek nagyobb skáláján, vagy további független változók, mint például a kulturális tőke és a társadalmi státusz többi dimenziójának hozzáadásával. Ennek ellenére azt gondoljuk, hogy ez a tanulmány értékes bevezetőként szolgálhat a szlovákiai magyarok kultúrához való viszonyának megismeréséhez, és további kutatásokat inspirálhat egy olyan témával kapcsolatban, amiről az adott közösség viszonylatában egyelőre limitált ismereteink vannak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bauman, Zygmund: *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press, 2002.
- Beck, Ulrich: *Riziková spoločnosť. Na ceste k jinej moderně*. Přeložil: Otakar Vochoč. Praha: Slon, 2011. 122. (Kiemelés az eredetiben.)
- Bourdieu, Pierre: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press, 1984
- Bunčák, Ján – Hrabovská, Anna – Sopóci, Ján: Spôsob života a kultúrna spotreba sociálnych tried v slovenskej spoločnosti. *Sociológia*, 51. ročník (2019) 1 číslo. 25–43.
- Chorvát, Ivan – Šafr, Jiří (szerk.): *Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko – Slovensko*. Praha: Slon, 2019. 197.
- DiMaggio, Paul – Mukhtar, Toqir: Arts participation as cultural capital in the United States, 1982–2002: Signs of Decline? *Poetics*, Volume 32 (2004) Issue 2. 169–194.
- Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Katz-Gerro, Tally: Highbrow cultural consumption and class distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, Volume 81 (2002) Issue 1. 207–229.
- Kolosi Tamás – Jules Peschar – Róbert Péter: A reprodukció redukciója? Magyar–holland összehasonlító vizsgálat a társadalmi származásnak és az iskolai végzettségnek a foglalkozási pozícióra gyakorolt hatásáról. *Szociológia*, 1986/3–4. 307–324.

- Lampl Zsuzsanna: A kép és a tükör. Avagy megfelel-e a jövő szlovákiai magyar értelmisége a saját maga által alkotott értelmiségképnek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA, 2008.
- Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nemcsak az együttéléstről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Lampl Zsuzsanna: *Tanulmányok az ifjúságról*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- Mrva Marianna: *Rossz közérzet kultúrája? A szlovákiai magyarok (társadalmi) közérzete és kultúrához való viszonya*. 2021 május. https://www.researchgate.net/publication/351451513_Rossz_kozerzet_kulturaja_A_szlovakiai_magyarok_tarsadalmi_kozerzete_es_kulturahoz_valo_viszonya (Utolsó letöltés: 2021. május 10.)
- Mrva, Marianna – Pietsch, Dana – Vojteková, Anežka: *Kontinuálny sociologický výskum spotreby kultúry v Slovenskej republike. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2016.
- Peterson – Kern, 1996.; Peterson, Richard A.: Problems in Comparative Research: The Example of Omnivorousness. *Poetics*, Volume 33, (2005) Issue 5–6. 257–282.
- Peterson, Richard A. – Kern, Roger M.: Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Review*, Volume 61 (1996) Issue 5. 900–907.
- Peterson, Richard A: Comment on Chan and Goldthorpe: Omnivore, what’s in a name, what’s in a measure? *Poetics*, Volume 35 (2007), Issues 4–5. 301–305.
- Purhonen, Semi – Gronow, Jukka – Rahkonen, Keijo: Highbrow culture in Finland: Knowledge, Taste and Participation. *Acta Sociologica*, Volume 54 (2011) Issue 4. 385–402.
- Purhonen, Semi – Gronow, Jukka – Rahkonen, Keijo: Nordic democracy of taste? Cultural omnivorousness in musical and literary taste preferences in Finland. *Poetics*, Volume 38, (2010) Issue 3. 266–298.
- Sági Matild: Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósak”, „egysíkúak” és „nélkülözők”? Az „omnivore–univore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 2010.
- Šebová, Miriam – Révészová, Zuzana: Unveiling Trends in Cultural Participation: The Case of Slovakia. *Social Sciences*, (2020) Issue 9.
- Szabó Júlia: Szabadidő és kulturális fogyasztás a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében. *Regio*, 2020/4. 44–71.
- Yaish, Meir – Katz-Gerro, Tally: Disentangling „Cultural Capital”: The Consequences of Cultural and Economic Resources for Taste and Participation. *European Sociological Review*, Volume 28, (2012) Issue 2. 169–185.